

AZ OROSZ BIRODALOM KÖZÉP-ÁZSIAI TERJESZKEDÉSE POLITIKATÖRTÉNETI VÁZLAT

Aligha lehet valamilyen átfogó és egyben általánosan elfogadott elnevezést adni annak a jelentős kiterjedésű területnek, amely nyugaton az Ural déli lába és a Kaszpi-tenger közti sávval kezdődik és attól csaknem 3000 kilométerre keletre, az Altaj és a Tiensan hegyeinél végződik. Északon ezt a hosszan elnyúló területet a Nyugat-szibériai alföld, míg délről a Kara-kum sivatag és a Pamír hegység zárja. E területet éppúgy szokás Közép-, mint Belső-Ázsiaként emlegetni. Ha azonban az utóbbi használata mellett döntünk, valószínűleg csak akkor fogalmazunk pontosan, ha az említett területről mint Belső-Ázsia északi részéről beszélünk, vagyis olyan területeket értünk alatta, amelyek a 18. század elejétől váltak fokozatosan az Orosz Birodalom, majd pedig a Szovjetunió részeivé. Belső-Ázsia azonban ennél lényegesen nagyobb. Felöleli – az említettekén túl – Irán jelentős részét, továbbá Afganisztánt és Pakisztánt. Sőt, egyes vélekedések szerint keleten egészen a mongol pusztáig ér.

Amíg a szóban forgó területek a Szovjetunió részét képezték, addig a régiót Moszkvában többnyire úgy illették, mint „Kazahsztán és a közép-ázsiai köztársaságok”. Az időszak magyar szóhasználata egyszerűbben járt el, és nem tett ilyen megkülönböztetést. A térség öt szovjet tagállamát – Kazahsztánt, Kirgíziát, Tádzsikisztánt, Üzbegisztánt és Türkmenisztánt – egyszerűen csak „közép-ázsiai köztársaságokként” tartotta számon. Egyáltalán nem volt azonban véletlen, hogy miközben a moszkvai hivatalos formula Kazahsztánt együtt szerepeltette a többi szovjet közép-ázsiai köztársasággal, némiképp külön is kezelte azt. A formula ugyanis nemcsak arra utalt nagyon világosan, hogy a régióból mely államot tekinti kulcsfontosságúnak a szovjet vezetés, de egyben arra is, hogy a térség egyes elemei történetileg is különböző időszakokban kerültek orosz felügyelet alá. Míg a kazah sztyeppék már a 18. század első felétől – többek között olyan erődvárosok alapításával, mint Omszk (1710), Szemipalatyinszk (1718) és Uszty-Kamenogorszk (1720) – kezdtek az Orosz Birodalom részeivé válni, addig az attól jóval délebbre található területekkel – a Buhari Emírséggel, valamint a Kokandi és a Hívai Kánsággal – mindez csak jóval később, a 19. század utolsó harmadában történt meg. Sőt, Buhara és Híva esetében nem is lesz teljes a bekebelezés, merthogy ezek a területek – formális önállóságukat megtartva – „mindössze” orosz protektorátussá válnak. Az előbbi 1866-tól, míg az utóbbi 1873-tól. És ez a státuszuk a birodalom felbomlásáig nem is változik meg.

Kazah sztyeppék

A török nyelvcsaládhoz tartozó kazahok mint önálló etnikai csoport említésével először a 15. századtól, vagyis attól az időszaktól lehet találkozni, amikortól fokozatosan kiválnak az üzbég uralom alól. Az ekkor kialakuló kazah kánság különböző klánok meglehetősen laza szövetségeként jön létre, és csakhamar három „hordára” esik szét. A manapság kazah sztyeppeként emlegetett területek nyugati részét az ún. Kis, avagy Fialat Horda, a keletit az ún. Nagy, avagy Idős Horda, míg a kettejük közti területet az ún. Középső Horda felügyelte.

A kazahok hagyományos sztyeppi ellenfeleink a nyugati mongolok, avagy ojrátok számítottak. Rendszeres betöréseikkel hosszú időn át komoly fenyegetést je-

lentettek a kazah törzseknek. Ez a nem csillapuló veszély készíti a kazah kánokat arra, hogy nyugati, letelepedett szomszédaiktól segítséget kérjenek. 1731 és 1742 között a Kis és a Középső Horda kánja, sőt a keleti Nagy Horda egyes nemzetségeinek vezetői is hűségesküt tesznek az orosz uralkodónak. Míg kazah részről ezt, miként a hasonló esküket általában, csak ideiglenes szövetségekötésnek tekintették, addig orosz oldalról olyan jogi aktusnak, amely felhatalmazást adott a kazahok feletti uralom gyakorlására. Innen eredeztethető, hogy ezeket a hűségesküket a szovjet történetírás „a kazahok Oroszországhoz történő önkéntes csatlakozásának” kiinduló eseményeként kezelte. Mindazonáltal a kazahok Orosz Birodalomhoz való tényleges csatlakozása csak a 19. század elején veszi kezdetét. Erre azok után került sor, hogy az immár negyedik hordával – az ún. Belső Hordával – bővült kazahok súlyos belső válságon mennek keresztül. 1822-ben a Középső Horda kánjának elmozdítása után az általa felügyelt területek a Szibériai kormányzóság ellenőrzése alá kerültek. És ez egyben azt is jelentette, hogy az itt élőkre is kiterjedt a Szeranszkij által 1822-ben megalkotott *Szabályzat az idegenek kormányzásáról* (Usztav ob upravlenyii inorodcev) joghatósága.

M. M. Szeranszkij, aki 1819 és 1821 között Szibéria főkormányzója volt, a korszak legjelentősebb – bürokratikus tapasztalatokkal is rendelkező – reformere. II. Katalin felvilágosult abszolutizmusának nyomdokain haladva fektette le és dolgozta ki a jogi értelemben újdonságnak számító „inorogyec” kategóriát. Három csoport tartozott e fogalom joghatósága alá. Egyrészt a vadászó, gyűjtögető és halászó északi népek, másrészt a legnépesebb csoportot alkotó nomádok, harmadrészt pedig az ún. „letelepedett idegenek”, akik sajátos átmenetet képeztek a „teljes” és a „nem teljes jogú” birodalmi alattvalók között. Az ún. „idegenek” sajátos jogállásának bevezetésével Szeranszkij szerette volna elérni, hogy a letelepedett orosz népességnél rosszabb civilizációs körülmények között élő etnikai csoportok – az önkéntesség elvét messzeemenően szem előtt tartva – fokozatosan fölemelkedhessenek a többség szintjére. Úgy gondolta, hogy az „inorogyec”-eknek kezdetben saját, az életformájuknak és gazdálkodásuknak megfelelő jogi normarendszert kell adni, s mindezt elsősorban azért, hogy védelmet nyerjenek a birodalmi adminisztráció önkényével szemben. Az 1822-es *Szabályzat* megpróbálta valamiképpen egyesíteni az orosz állam folyamatosan gyarapodó „kisebbségeivel” kapcsolatban követett korábbi pragmatikus hagyományokat a paternalista gondoskodás aufklerista céljaival és a civilizátori küldetéssel. Ezek a célok azonban gyakran kerültek éles konfliktusba a birodalmi valósággal, az adminisztráció önkényével, a korrupcióval és a feladatok teljesítésének hiányos kontrolljával. 1824-ben a Középső Horda után a Kis Horda is elveszítette önállóságát, majd 1845-ben ugyannerre a sorsra jutott a Belső Horda is. Legtovább a keleti területeket felügyelő Nagy Horda állt ellen az orosz expanciónak. 1848-ra azonban Szentpétervárnak sikerült ezt az akadályt is leküzdenie.

Az oroszok politikai felügyeletének fokozatos kiterjedésével párhuzamosan több kísérlet is történt – 1825 és 1846 között – a kazahok önállóságának visszaszerzésére, a kazah kánság újjászervezésére. Ezeket a felkéréseket azonban az orosz erők sorra leverték. A 19. század első felében anektált hatalmas területek védelméről pedig olyan új alapítású erődvárosok gondoskodtak, mint az Aral-tótól északra található Irgiz, Turgaj és Aralszk, vagy a Szir-darja alsó folyásánál felépített Perovszk (1853). Ugyancsak ebben az időszakban rakják le a későbbi kazah főváros, Alma-Ata, a mai Almati alapjait (1854). Igaz, akkor még a város neve Vernij, vagyis hűséges.

A kazahok feletti birodalmi felügyelet területi rendszerét a 19. század második felében többször átszervezték, ám ezek lényegében érintetlenül hagyták a helyi

hatalom működését. A birodalmi centrum ebben a térségben is ügyelt arra, hogy a legalsóbb irányítási szinteken jelentős autonómiát élvezzen az „öslakosság”, vagyis fennmaradjanak hagyományos intézményeik, beleértve ebbe a szokásjogon alapuló bíraskodást is. Szentpétervár ebben a régióban is követte azt az általános gyakorlatot, hogy megpróbált együttműködni a helyi, nem orosz elittel. A kazah „arisztokrácia” birodalmi nemesség körébe történő beemelése azonban – szemben a Kaukázus muszlim elitjével – még részlegesen sem nem történt meg. Igaz, a kaukázusi muszlim „arisztokrácia” kooptálása sem volt azonnali és teljes körű, mint ahogy ez megtörtént a Transzkaukázus két keresztény népével, a grúzokkal és az örményekkel, ám részben mégiscsak végbement. Nem így a kazahok esetében. A kazah elit beemelésének megtagadása a birodalmi nemesség soraiba – a felekezeti különbségeken túl – nyilván az eltérő életmóddal, a kazahok nomád életformájával függött össze. Ez egyben azt is jelentette, hogy a 19. század második felétől a teljes kazah népességre kiterjedt az 1822-es „idegenekről” rendelkező szabályzat. Ebből azonban nemcsak hátrányok következtek, de például olyan előnyök is, hogy a kazahoknak nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni.

A kazahok, akiket egyébként az oroszok egészen a szovjet korszak kezdetéig kirgizekként emlegettek – miközben a kazahoktól délre élő „valódi” kirgizeket kara, vagyis fekete kirgizeknek nevezték –, leginkább legelőik fokozatos elvesztésétől szenvedtek. Az ukrán és orosz földművelők letelepítése a kazah sztyeppék északi peremén az öslakosságot egyre délebbre és egyre nehezebb helyzetbe kényszerítette. A legeltető nomád kazahok ugyanis épp azokat az északi területeiket veszítették el, amelyekre oly nagy szükségük lett volna a nyári száraz időszak átvészeléséhez. Mindez jelentős szerepet játszott abban, hogy az addig vándorló kazahok egy része felhagyott nomád életformájával és letelepedett. A konfliktushelyzet azonban ennek ellenére még hosszú évtizedeken át fennmaradt a pásztorkodó nomádok és a le-, illetve betelepültek között. E konfliktus csúcspontját 1916-ban érte el. A térség jelentős részét lángba borító felkelés oka a szociális feszültségeken túl a birodalom háborús nehézségei nyomán elrendelt hadkötelezettség kiterjesztése volt. A kazahok letelepítésének „civilizációs miszterióját” majd évtizedekkel később, a 20. század harmincas éveiben – felettébb körülményes körülmények között – már a szovjet rendszer viszi végbe.

Orosz Turkesztán

A kazah sztyeppéktől délre található terület, vagyis a Szir-darja és az Amu-darja közti Kizil-kum sivatag, valamint az Amu-darja déli oldalán elterülő Kara-kum sivatag, továbbá az ezektől keletre eső Tiensan és Pamír hegységek által határolt tér évszázadok óta adott otthont mind régtől letelepedett, mind nomád népeknek. Etnikai és nyelvi tekintetben a térség folyamatosan fejlődött, újra és újra átalakult. A régió nagy múltú városaiban – Buharában, Szamarkandban, Taskentben és Horezmben – a lakosság többnyire kétnyelvű volt. A nemzeti, avagy regionális identitás, a vallás és az életmód a múlt század elejéig jóval fontosabb szerepet játszott az önazonosításban, mint az etnikai és a nyelvi kritériumok.

A térséget egyfelől az iráni nyelvcsaládhoz tartozó, másfelől pedig különböző török nyelveket beszélő etnikai csoportok népesítették be. Az utóbbiak közül a legjelentősebbnek az üzbégek számítottak. A régió keleti végein, a Tiensan hegyei uralta területeket a nomád pásztorok életét élő kirgizek lakták. Az attól némiképp délre eső Pamírt pedig apró, a perzsa nyelv különböző dialektusait beszélő népek felügyelték.

Nyugaton, a Kaszpi-tenger és az Amu-darja határolta Kara-kum sivatagot nomád türkmének lakták, akik nyelve – miként az azerik és az oszmán törökök nyelve is – a török nyelvcsalád oguz ágához tartozott.

Az oroszok térségbeli megjelenése előtt a kazah pusztáktól délre eső területeken három, üzbégek dinasztiai uralta állam szerveződött. A központi területeken a Buharai Emírség, az Aral-tótól délre, az ősi Horezm környékén a Hívai Kánság, míg délkeleten a kirgizek nagy részét felügyelete alá vonó Kokandi Kánság. Mindhárom despotikusan irányított közép-ázsiai állam alaposan kimunkált adminisztratív berendezéssel és bonyolult adórendszerrel bírt. A térség belső stabilitását mindenekelőtt a három állam szinte állandó egymás közti konfliktusa, továbbá az egyes államokon belüli uralmi rivalizálás tette folyamatosan próbára. Ugyancsak konfliktusok sora származott abból a körülményből, hogy szoroson egymás mellett éltek letelepedett és nomád csoportok. A folyóvölgyekben és az oázisokban öntözéses földműveléssel, míg a hegyekben és a sivatagos részeken állattartással foglalkoztak. Mindhárom állam társadalmi elitjét, a kánok, az emírek és egyéb „arisztokraták” körét kivétel nélkül mindenütt üzbégek adták. A perzsa és török nyelven beszélő földművelő parasztok és kézművesek személyükben szabadok voltak ugyan, ám súlyos adók terhelték őket. Ugyanakkor a rabszolgaság intézménye sem volt ismeretlen. Többnyire foglyul ejtett irániak és oroszok kerültek ilyen sorba. A szellemi élet irányítója a konzervatív muszlim (szunnita) papság volt. A térség különböző etnikai csoportjai közül az iszlám hatás a legkevésbé a nomád türkméneket és a Tiensan hegyei közt legeltető kirgizeket érintette meg. Az utóbbiak ráadásul meglehetősen későn, csak a 18. század derekán kerültek érintkezésbe az iszlámmal. Ez a viszonylag késői találkozás és a 20. század elejéig dominánsan megőrzött nomád életmód máig érezteti hatását a kirgizek intrazingenciától mentes vallásosságában. Hasonló vonás jellemzi a kazahok iszlámhoz való viszonyát is.

Oroszország a 16. századtól tartott fenn kereskedelmi kapcsolatokat Közép-Ázsia muszlim centrumaival. E kapcsolatok kialakításában a közvetítői szerepet mindenekelőtt a volgai tatárok és a közép-ázsiai kereskedők játszották. A korai orosz katonai expedíciók – így az 1717-es, a Kaszpi-tenger partvidékén végrehajtott, majd pedig a több mint száz évvel később, 1839-ben a Híva ellen megkísérelt támadás – rendre kudarccal végződtek. És diplomáciai látogatások révén Szentpétervár rendelkezett ugyan bizonyos ismeretekkel a térség államairól, ám a 19. század második feléig orosz nézőpontból a régió felettebb távolinak és egzotikusnak tűnt. Azok után azonban, hogy a 19. század derekára sikerült végérvényesen a kazah területeket orosz ellenőrzés alá vonni, és kiépült a birodalom új déli határa, a közép-ázsiai kánságokkal való érintkezés mindennaposá vált. A további déli irányú orosz expanziót azonban átmenetileg több körülmény is fékezte, így mindenekelőtt a krími háború, valamint a Kaukázus északi oldalán élő népek oroszokkal szembeni tartós ellenállása. Mindez csaknem egy évtizedre megállítja Oroszország közép-ázsiai terjeszkedését.

Szentpétervár további térségbeli behatolását gazdasági, stratégiai és politikai tényezők egyaránt motiválták. A gazdasági motívumok maguk is több elemből álltak. Így nyilvánvalóan szerepet játszott ebben az a körülmény is, hogy a birodalom európai részein koncentrálnó textilipar egyre komolyabb nyersanyagproblémákkal küzdött. Az 1860-as évek elejétől ugyanis – az amerikai polgárháború nyomán kialakult helyzetben – mind nehezebben lehetett gyapothoz jutni, így nagyon is érthető volt a közép-ázsiai ültetvények jelentőségének fölértékelődése. Túl ezen a térség mint az orosz iparcikkek lehetséges piaca is értékesnek tűnt. A birodalom ipari termékei ugyanis

még Európa középső és keleti felében is csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem találtak vevőre. Mindazonáltal jóval valószínűbbnek tűnik, hogy az orosz magatartást mindenekelőtt stratégiai, illetve politikai okok inspirálták. Így legfőképpen az a kompenzatórikus szerep, amit e térségbeli hódítás a krími háborúban elszenvedett vereség után betöltött. Oroszország ugyanis újabb területszerzéseivel ismételtelen demonstrálni tudta birodalmi erejét.

1864 májusában Csernyajej 2600 katonájával Vernijből, azaz a mai Almatiból kiindulva megkezdte déli irányú expedíciós hadműveleteit, és még ugyanebben az évben elfoglalja a Kokandi Kánsághoz tartozó Csimkentet. A következő esztendőben pedig Pétervár tiltása ellenére megszállja a térség egyik legjelentősebb kereskedővárosát, Taskentet. 1867-re pedig már oly jelentőssé válik a frissen meghódított területek gyarapodása, hogy a Kokandi Kánság északi részeiből kialakítják az ún. Turkesztáni főkormányzóságot, melynek központja Taskent lesz. Az új adminisztratív területi egység első főkormányzója, Kaufman tábornok 1868-ban nyugat felé tör és megveri a buharai emír – az oroszokat létszámában jóval felülmúló – erőit, majd pedig elfoglalja az emirátus egyik kulcsvárosát, Szamarkandot. Az ország fővárosát, Buharát azonban érintetlenül hagyja. Néhány évvel később, 1873-ban a sor immár a Hívai Kánságig ér. Az egykor erős közép-ázsiai állam, miként korábban Kokand és Buhara, képtelen az orosz erőknél ellenállni.

Utolsóként a régióból a mai Türkmenisztán nyugati területei kerültek orosz felügyelet alá. Noha már 1869-ben az oroszok Krasznojvodszk néven a Kaszpi-tenger keleti partján erődvárost alapítanak, ennek ellenére még több mint tíz évbe telik, mire sikerül a türkmének lakta területek nyugati sávját is meghódítani. A döntő fordulatot Gek-Tepe erődjének 1881-es bevételé jelentette. Ezek után a katonai műveletek két irányt vettek. Egyrészt 1884-re az orosz erőknél sikerült elfoglalni a mervi oázist, majd Kuska városát, és ezzel megnyílt az út Herat, azaz Afganisztán felé. Másrészt folytatva a még az 1870-es évek elején megkezdett kelet-turkesztáni expanziót, az orosz csapatok előbb mélyen benyomultak a többségében muszlim ujjurok lakta – ma Hszincsiangként számon tartott – területre, hogy aztán az ott élők lázadása nyomán visszakozzanak, és ezeket az Ili felső folyásánál található átmenetileg birtokolt területeket végérvényesen átengedjék a Mennyei Birodalomnak.

Szemben a kaukázusi és kazahsztjepei hódításokkal a közép-ázsiai expanzió vajmi kevés katonai problémát jelentett Oroszországnak. A teljes orosz veszteséglista még az ezer katonát sem érte el, miközben az ellenfelek ennél nagyságrendekkel nagyobb áldozatok árán sem tudták feltartóztatni az oroszok délre törő előnyomulását. A legyőzött területek – ugyancsak ellentétben a kaukázusi és kazahsztáni példával – nem teljes egészükben váltak az Orosz Birodalom részeivé. A Buharai Emirátus és a Hívai Kánság – miként erre már korábban is utaltunk – nem veszíti el teljesen állami függetlenségét. Miközben jelentős területeket szakítanak el tőlük, a megmaradt részen – orosz protektorátus mellett – megőrizhetik formális függetlenségüket. Mindezt azonban komoly árat kellett fizetni. Buhara és Híva kénytelen volt kapuit megnyitni az orosz kereskedők előtt, utóbb pedig azt is elfogadni, hogy az orosz vámhatárt egészen a protektorátusok külső, Oroszországgal nem érintkező határaiig tolják ki. Túl mindezen a két vesztes állam jelentős hadisarcot is köteles volt fizetni, óriási terhet rakva ezzel gazdaságaikra. Mindkét uralkodó mellé orosz politikai tanácsadókat rendeltek, akik megfelelő kontroll alatt tartották e két közép-ázsiai bábállam vezetőit. Egyik ország sem alakíthatta ezentúl szabadon külpolitikáját. Ezt a területet teljes egészében Pétervár felügyelte. Ugyanakkor a két ország belső politikai és társadalmi rendszere

változatlan maradt. Az emír és a kán minden korlátozástól mentesen, teljhatalmúan irányíthatta továbbra is alattvalói életét. Egy fontos tekintetben azonban történt változás: tiltás alá került a rabszolgatartás és a rabszolga-kereskedelem. Lényegében a fentiekhez hasonló sorsot szántak kezdetben a Kokandi Kánságnak is, ám az 1875-ös lázadás nyomán a kánságot egész egyszerűen beolvasztották a Turkesztáni főkormányzóságba.

Noha a helyi eliteket a legkevésbé sem korlátozták abban, hogy részt vegyenek a helyi választott intézmények, így a bíróságok munkájában, ám a birodalom központjában mégsem gondolt senki arra, hogy ezt a helyi „arisztokráciát” a lengyel, a finn, vagy épp a grúz mintájára kooptálni kellene a birodalmi nemességbe. A térségben élők közül sem a letelepedett, sem a nomád csoportok nem számíthattak arra, hogy a birodalom teljes értékű alattvalói lehetnek. Ahogy a kazahok is, ők is „inorogyec”-nek, azaz idegennek számítottak. Gyarmatosított népek voltak, amelyek a térségbe betelepülő oroszoktól elkülönülten éltek, és ez a szegregáció a helyi elitekre is vonatkozott. Ugyanakkor ez a státusz – a kazahokhoz hasonlóan – bizonyos előnyökkel is járt, így többek között azzal, hogy az itt élő őslakoságnak nem kellett katonai szolgálatot teljesítenie. Az a tény, hogy a régió jelentős kulturális hagyományokkal rendelkező és évszázadok óta letelepült csoportjai is „idegennek” számítottak, radikálisan ütközött az „inorogyec” jogi kategória eredeti tartalmával és azzal a politikai céllal, amelynek jegyében azt egykor Szperanszkij megalkotta. Mindez egyben jól mutatja azokat a változásokat, amelyek az orosz birodalmi politikában a 19. század második felében végbementek.

A birodalmi adminisztráció rendkívül tudatosan törekedett arra, hogy fentartsa a konzervatív muszlim papság befolyását, mert ebben látta a térség stabilitásának egyik fontos garanciáját. Összességében megállapítható, hogy a közép-ázsiai őslakosokra gyakorolt oroszországi hatás igen mérsékelt maradt. Mind a letelepült, mind a nomád muszlimok tovább éltek – az orosz politikai felügyelet mellett is – szokásos életüket, megtartották hagyományos életformájukat. Értékrendjük nemigen változott. A térségbeli orosz jelenlét egyébként is meglehetősen korlátozott maradt. Oroszokkal a birodalmi adminisztráció helyi képviselőiként, illetve az elkülönült életet élő garnizonokban lehetett csak találkozni. Ehhez a körhöz idővel csatlakoztak azok, akik a régió egynemely nagyvárosának új orosz negyedeiben éltek. Nagyobb számban egyedül Kirgízia termékeny völgyei és Kazahsztán hasonló területei vonzották az orosz és az ukrán betelepülőket. És ez érthető is. A régió oázisai és folyóvölgyei ugyanis hagyományosan igen sűrűn lakottak, következésképpen kevés lehetőséget adtak kívülről érkezők letelepedésére. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy mint a Kaukázus esetében is, úgy a közép-ázsiai térségbe is meglehetősen kis számban érkeztek európai migránsok. Ezért aztán az etnodemográfiai arányok nem változnak meg lényegesen.

Az orosz felügyelet alá vont közép-ázsiai régió még egy összefüggésben érdemel figyelmet. Mégpedig abban a tekintetben, hogy Alaszka mellett ez az egyetlen olyan jelentős kiterjedésű terület, amelynek kapcsán fölmerült: szegénysége és elmaradottsága miatt meg kellene válni tőle. Szemben azonban Alaskával, amit 1867-ben 7,2 millió dollárért Oroszország elad az Egyesült Államoknak, Közép-Ázsia ügye nem jut tovább annál, mint hogy parlamenti vitatéma lesz. A kadétek, vagyis a korszak liberálisai által ajánlott ötlet azonban nem nyeri el a többség tetszését, s így a térség továbbra is az Orosz Birodalom része marad. Sőt, a birodalom összeomlása után az időközben átmenetileg „néphatalommá” vált két egykori orosz protektorátus a 20. század húszas éveire maga is részévé válik a Szovjetunióknak.

Felhasznált irodalom

- Artikbajev, Zs. O.*: Isztorija Kazahsztana v XIX veke. Karaganda, 1992.
- Ahmedzsanov, G. A.*: Rosszijszkaja imperija v Centralnoj Azii. Taskent, 1995.
- Bendrikov, K. Je.*: Ocserki po isztorii narodnogo obrazovanyija v Turkesztanye. Moszkva, 1960.
- Buttino, Marco*: Revoljucija naoborot. Szrednyaja Azija mezsdu pagyenyijem carszkoy imperii i obrazovanyijem SZSZSZR. Moszkva, 2007. (Eredeti kiadás: *M. Buttino*: La rivoluzione capovolta. Roma, 2003.)
- Centralnaja Azija v szosztave Rosszijszkoy imperii. Moszkva, 2008.
- Halfin, Ny. A.*: Polityika Rosszii v Szredneyj Azii (1857–1868). Moszkva, 1960.
- Halfin, Ny. A.*: Priszoe gyinyenyije Szredneyj Azii k Rosszii (60–90-je godi XIX.v.). Moszkva, 1965.
- Halfin, Ny. A.*: Rosszija i hansztva Szredneyj Azii (pervaja polovina XIX veka). Moszkva, 1974.
- Kappeler, A.*: Russland als Vielvölkerreich. München, 1997.
- Nacionalnaja polityika v imperatorszkoy Rosszii. Moszkva, 1997.
- Nacionalnije okraini Rosszijszkoy imperii. Moszkva, 1997.
- Ploszkih, V. M. – Dzsunusalijev, D. D.*: Isztorija kirgizov i Kirgizszтана. Biskek, 2007.
- Pilejev, A. I.*: Polityicseszkoje polozsenyje Buharszkogo emirata i Hivanszkogo hansztva v 1917–1920 gg. Szankt-Petyerburg, 2006.
- Vosztanyije 1916 v Szredneyj Azii i Kazahsztanye. Moszkva, 1916.